

Ü İ L K Ü

HALKEVLERİ VE HALKODALARI DERGİSİ

Sayı : 23

Kasım 1948

Cilt : 2

TÜRK TARİHİNDE KARS

F. KIRZIOĞLU

Kars ili, M. Ö. VII. yüzyılın ortalarında Kafkas dağlarını aşarak Kür, Aras ve Çoruk boylarında yerleşen ve beşyüz yıl kadar buralarda hâkim olan *Saka Türklerinden* iki büyük boyun yerleştiği sahada bulunuyor. Bingöllerden Ağrı dağına kadar Yukarı Aras boylarında Sakaların "*Pasian*" boyu yerleşmiş bulunuyordu. M. Ö. 401 - 400 yıllarında "Onbinlerin Dönüşü" adlı eserin yazarı Ksenofon, yakından gördüğü bu kavim hakkında ilk haberleri vermiştir. Bugün Pasianlar'ın hâtırası *Pasin* ve *Pasinlar* adlarında yaşamakta ve Sarıkamış'ın Karaorgan ve Karakurut bucaklarının bulunduğu bölge "Kars Pasını" sayılmaktadır. Allahüekber dağlarından Tiflis altına kadarki Yukarı Kür boyunda Sakaların "*Gogar*" adlı boyu yerleştiğinden bunlara nisbetle buralara *Gogaren* denildiğini, İstrabon'dan başlayarak, eski Yunan yazarlarından öğrenmekteyiz. Göle ve Ardahan bölgeleri eskiden Gogarlar ülkesinden sayılırdı.

İran yaylasında "Part" devletini kuran eski Türkmen (Oğuz) soyundan *Arsaklıların* Yukarı Fırat ve Aras boylarına ilk hâkim oldukları sıralarda M. Ö. II. yüzyılın son yarısında, Hazar denizi batısında yaşayan *Bulgar Türklerinden* bir kol, Kafkas dağlarını aşarak gelerek *Pasinlar* ilinin batı bölgesini teşkil eden Kars yaylasına yerleşmişlerdi. Süryani

gibi, yazabileceklerini umarak, hakikaten saçma ve kötü şiirler yazıp durmaktadırlar. Bu da yeni şiirimizin yanlış anlaşılmasına ve yeni şairlerin, cahillik, mantıksızlık, acaiplik ve daha nice yersiz isnatlarla suçlandırılmasına sebep oluyor. Halbuki meselâ, yeni şairlerimizden birisi vardır —ki, şu söylediğimiz vasıflar onun hakkında da cömertçe ibzal edilmiş durulmuştur— Türkçeye çevirdiği Mevlâna rübâileri bundan sekiz on yıl önce neşredilmişti. Bu rübâi tercümeleleri, divân şairlerimizi dahi imrendirecek kadar mükemmeldir. Bu da yeni neslin form ve dil anlayışının ne kadar mükemmel olduğunu göstermektedir. Yeni şiirimizin de kendine göre ustalığa, bilgiye ve oldukça güç bir tekniğe dayandığı muhakkaktır. Zaten başka türlü olmasına da imkân yoktur.

Mar Abas Katina'dan bu haberi naklettiğini söyleyen Horenli Moses, Bulgarların boylarına ve beylerine göre buralara ad verilmiş olduğunu hatırlatarak Kars iline "*Vanand vilâyeti*," denilmekte olduğunu yazıyor. "*Kars*" şehri adı da bunların, "*Karsak, Karsan*" oymağından kalmıştır.

"*Karsak*", bugünkü türkçemizde "Varsak, Vaşak" dediğimiz pöstekisi makbul yırtıcı hayvandır. "Çağatay lehçesinde "Kars": "Şal kuşak, dokuma belbağı"; ve "Karsak" da "sincaptan büyük karnı çil bir nevi hayvan ismi, tilki, mani" diye tanıyıyor. Bugün bile Türkistan'da, İdil-Ural (Kıpçak) ülkesinde, Azerbaycan ve Anadolu'da "Karsak, Karsakbaş, Karsaklı, Karsan, Kars ve Varsak = Farsak" adlı birçok oymak, kasaba, köy vesair yer adına rastlamaktayız.

İslâmlıktan önceleri Yukarı Fırat ile Hazar denizi arasında yaşayan *Oğuz Türklerinin* (M. S. 58-429 yılları arasında müstakilce hüküm süren Küçük Arsaklı sülâlesindeki *Partların*) hayatını destanı bir şekilde anlatan Dede Korkut kitabındaki "Oğuzname" lerde geçen yer adlarını harita üzerinde tesbit edince, bugünkü Kars ilinin "Oğuz illeri" nin ortasında bulunduğunu ve Oğuzların esas başkentini içerisine almış olduğunu görürüz. Dogudaki büyük "Bayındur Han" sülâlesinin batıda uç beyliğini yapan ve "Doksan tümen genç Oğuz" a hâkim olup "Dokuz tümen Gürcistan'ın haracı" nı alan Türkmenlerin Salvur boyundan "Kazan Han" hanedanının kışlık merkezi "*Sürmeli*" şehri ile yazlık merkezi "*Ağçakale*"; Ağrı dağı ile Elegez (Alagöz) dağı arasındadır. "İç Oğuz" memleketi ortasında bulunan bu başkentlerden "Sürmeli", Karsın İğdir ve Tuzluca ovalarına ötedenberi "*Sürmeli Çukuru*" adını verdiren Arasın sağ kıyısındaki eski bir şehirdir; bugün "Sürmeli" harabelerine "İğdir Kara Kalası" denilmektedir.

Dede Korkut Kitabında Eski Oğuzların پایتختi olduğu tasrih edilen "Sürmeli" şehrinin adıyla anılan "Sürmeli Çukuru" (İğdir ve Tuzluca ovaları), ilk Osmanlı kaynaklarında zikredildiği gibi, Os-

man Gazi'nin babası Ertuğrul Gazi ile kardeşlerinin idaresindeki göçebe Kayı boyuna bir zamanlar "Kışlak" olmuştur. Osmanlı tarihi, "Pasin Ovası ve Sürmeli Çukuru" ndaki Kayıların hayatıyla başlar.

Eski Oğuzların (Kazan Han sülâlesinin) yazlık merkezi olan "Ağaçkale" ise, Elegez dağının güney eteğinde ve şimdi Sovyetler hududu içerisindedir. XVI. ncı yüzyılda Osmanlıların idarî teşkilâtında burası "Revan vilâyeti" nin "Ağcakale Sancağı" merkezi idi.

Selçuklu sultanı *Alparslan* Anadolu'ya ilk sefer ettiği sırada, 1064 yılı baharında Rum Kayserinin ordusu tarafından müdafaa edilen Sürmeli Çukuru ile Ağrı dağı yanlarını ve Van gölü çevresini oğlu ile başveziri kumandasında gönderdiği bir ordu ile fethettirdi. Kendisi de Çıldır gölü kıyısındaki adada balunan *Akı Kâlak* (Ağacakale) ve Arpaçayı üzerindeki *Anı* şehirlerini bizzat kuşatarak Bizanslı ve yerli koruyucular elinden aldı (mayıs - haziran 1064). 1068 deki ikinci seferinde de *Ardahan* bölgesini ve *Kars* şehrini fethedip Selçuklu ülkesine kattı. Halep'ten Karadeniz'e ve Ağrı dağından Sakarya boylarına kadar Anadolu'yu açan bu büyük Türk padişahı, 1071 - ağustosundaki Malazgirt zaferiyle bu fethatlerini taçlandırdı ve Anadolu'da ebedî olarak Türk devletini kurmuş oldu.

Alparslan, 1064 teki Anadolu seferinde ordularına kılavuzluk eden Revan ovasının (şimdiki Erivan vilâyetinin) merkezi Divin'deki müslüman *Şeddadoğulları* Arpaçayı boyu ile Sürmeli Çukuru'nu vermişti; Bu tarihten itibaren Anı'da da Şeddath sülâlesi idaresi başladı. Kars, Pasınlar ve Çoruk boyu ise, merkezi Erzurum olan *Saltukoğulları* beyliğine tâbi oldu. Yukarı Kür boyu ile Çıldır gölü çevresi de "Cavak" veya "Çin Çavat" denilen aslen Türkistan'dan gelme yerli Türklerin idaresinde bırakıldı; bunlar, 1064 yılında Alparslan'ın huzurunda toptan müslüman olmuş ve hâkimleri de kendi kızını Selçuklu sultanına nikâh ettirmişti. Alparslan'ın oğlu Melikşah zamanında bütün Kür boyu ile Faşa (Riyon) havzası da tamamen zaptedilip Abaza memleketine ve Karadeniz'e kadar Kafkaslar güneyi Selçuklu ülkesine katılmış ve müslüman oğuzların yerleşme sahası olmuştu.

Katolik Avrupalıların açtığı Haçlı seferleri, Anadolu'da Selçukluları yıpratıp meşgul ederken, Kafkaslar ötesinden ve Hazar deniziyle Karadeniz arasındaki sahalardan aşır gelen ortodoks *Kıpçak* (Kuman) *Türkleri* de, Şirvan - Aran, Gürcis-

tan ve Doğu Anadolu'daki Selçuklulara tâbi Türk beyliklerini tehdit ve imha ediyordu. Şarhan oğlu Otrak Han idaresinde 40-50 bin kişilik ordu çıkaracak derecede kuvvetli göç kollarıyla Daryal geçidini aşır Kür boyuna çıkan hıristiyan Kıpçaklar buralara yerleşip eski Apkaz kiral ailesi Bagratlıları da kuvvetlendirdiler. Bu ortodoks Haçlılar Ardahan bölgesini Loru emirlerinden ve Çoruk boyunu da 1124 te Saltuklulardan alarak bu hudut boylarına yerleştirdiler. Daha sonra bunlar başbuğları meşhur *Kıpçaklı Kubasar* idaresinde Saltuklu ülkesi içerilerine akın edince, Melik İzzüddin Saltuk H. 548 (1153) yılında Kars bölgesindeki kaleleri ve Erzurum şimalindeki müstahkem yerleri tamir ve tahkim ettirdi. 1579 da Kars'ın Devlet eliyle şenlendirilmesi sırasında çıkan kitabelerden anlaşılacağına göre, Saltuklu Melik İzzüddin'in veziri *Firuz*, Kars kalesini tamir ettirmiş, Melik Keremüddin'in kızı olan *Tâcün-nisa* lakablı bir hatun da gene H. 548 yılında burada bazı büyük binalar yaptırmıştır. İzzüddin Saltuk zamanında Kars ilindeki Micingert, Keçivan ve Bardız kalelerinin de tamir ve tahkim edildiğini, buralardaki kitabelerden ve Selçuklu tarzındaki yapı kalıntılarından anlıyoruz. Kars kalesiyle şehrinin bu kadar ehemmiyetle tahkim ve imarı, Ahlat'a kadar sarkan Kıpçak - Gürcü hıristiyan tehlikesine karşı Doğu Anadolu'yu korumak içindi. Saltuklular bu düşman hücumlarına daha fazla dayanamayınca, Anadolu birliğini kurarak merkeziyet usulünü sağlayan Konya Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleyman Şah, 1201 yılında Erzurum emaretine son vererek Saltuklu ülkesini de Konya'ya bağladı.

Selçuklu devri eserleriyle süslü olan Kars şehrini tahrip eden *Aksak Timur* dür. Yukarı Aras boyları Calayrılılara tâbi iken Timur, H. 788 (1386) yazında ordu ile Tebriz'den hareket ederek "Sürmeli Hisarı" nı Tümen Türkman adlı bir beyin elinden zaptettikten sonra Kars üzerine yürüdü. Anadolu'muzun doğu kilidi olan Kars kalesinin sarplığına ve baştan başa taştan yapılmış olmasına "güvenerek karşı koyan *Piruzbaht* adlı" bir Türkmen beyinin direnmesi, Timur'u son derecede kızdırmıştı. Alparslan'ın Anadolu'da ilk ayak bastığı topraklar üzerinde bulunan Kars kalesi, Anadolu'yu Timur felâketinden kurtarmak için kahramanca dayandı; fakat Timur, şehrin hücumla zaptedilmesini emretti. Neticede Kars düştü ve bu "kaledeki evleri toprakla beraber ettiler".

Bu tarihten itibaren Kars ili bölgesinin merkezi *Anı* şehri olmuş ve Timur'un

valisi burada oturmuşsa da, artık Kanuni zamanına kadar Kars'ı bir daha kale ve meskûn yer olarak göremiyoruz. Büyük ve yıkıcı mücadelelerle geçen Karakoyunlu ve Akkoyunlular zamanında da burasının şenlenmeden kaldığı anlaşılıyor. Temür'un yanına gidip dönen İspanyol elçisi Klaviyo, 1404 ve 1405 yıllarında Kars'tan geçerken *Sürmeli* (Salmarin) ve *Anı* (Amyan) şehirlerini görmüştür. Sürmeli için: "Bize anlatıldığına göre: 'U. an'dan sonra ilk inşa edilen yer burasıdır. Sürmeli büyük bir şehirdir. Aras nehrinin kenarındadır. Şehri kuranlar Nun'un oğullarıdır. Burada çok güzel ve eski binalara sık sık tesadüf edilir.,, diyor. Anı için de diyor ki: "Buranın valisi Çağatay asilzadelerinden Toladay Bek'in oğlu idi. Temür Gürcistan ve Armeni'yi fethederek buraları Toladay Bek'e vermişti. Anı kalesi son derece müstahkemdi. Kale, dağın tepesinde idi ve üç duvarla çevrilmişti. Kalenin içinde su menbaları bulunduğu gibi; bütün müdafaa vasıtaları da çok mükemmeldi.,,

Vaktiyle İlhanlılar ve Calayırlılar zamanında Anı, bütün Yukarı Aras boyu ile Abhaz (Gürcistan) valiliğinin merkezi olmuş ve burada bakır, gümüş ve altın sik-keler kesilmişti. Anı darphanesinde kullanılan madenlerin Kağızman'daki maden ocaklarından elde edildiği anlaşılıyor. Temürlülere sonra Karakoyunlular Kars ili bölgesine hâkim olmuşlar ve müsteşrik Barthold'un ifadesine göre, "XV inci asırda üzerinde Anı yazılı Karakoyunlu sik-keleri bulunmuştur.,,

XV. inci yüzyıl boyunca da Kars'ın henüz şenlenmemiş ve ıssız bir halde kaldığı anlaşılıyor. Karakoyunlu Cihan Şah ile Akkoyunlu Uzun Hasan ve Akkoyunlularla Saraviler arasındaki kanlı ve yıkıcı mücadeleler sırasında Anı ile Sürmeli şehirlerinin de viran olup bugünkü gibi ıssız kaldığını sanıyoruz. Çünkü bu sırada Erzurum şehri de harap olmuş ve Yavuz'un Çaldıran seferinden bahseden eserlerde adı geçen bu şehirlerden hiçbiri şen ve meskûn olarak gösterilmemiştir. Hattâ Yukarı Murat boyundaki Eleşgirt (Tör-rakkale) şehri de harap olduğundan; XVI nci yüzyıl başlarında, bugünkü Erzurum, Kars ve Ağrı vilâyetlerinde, Avnik ve Bayazıt kalelerinden başka, hiçbir şehrin mamûr ve meskûn olmadığını, bu zamana ait Osmanlı kaynaklarından öğreniyoruz. Anadolu'nun doğu kapısı olan busahalar-daki Erzurum, Kars ve Ardahan'ı ihya ederek şenlendirip tahkim ettiren, büyük Türk padişahı Kanuni olmuştur.

ANKARA'DA CUMHURİYET BAYRAMI

(Baştarafı 11inci sayfada)

Her geçenden, görünmiyen fakat duyulan bir şey kalıyor içimizde.

Bütün Anadolu Ankara'da yaşıyor; yirmi beş yıl evvelki gibi. Şu Muhafız Taburunun yanık tenli Mehmetçigi; dalında kırmızı çiçek açan zakkum misali cenubu getiren izciler; yaz güneşinde göz alan başı karlı dağlar gibi denizciler; geçtiği yerleri zangır zangır titreten ağır tanklar... İnsanla motorun birleştiği Türkiye, önümüzde minyatür çizerek geçip gidiyor. İnandığı akideyi bir siyasî parti halinde teşhir eden sarışın bir kızın gözlerinde yarımadamızın çevre sularının zengin, serin hülyası var.

Geçit töreninde seyircileri en çok ilgilendiren süvarilerimiz oldu. Ecdat yadigarı atlar süratliye kalkmış; serhatler aşan orduların zafer naraları; torunlarına kan halinde, kanı tutuşturan alev halinde akıyordu. Babamın, bakla kırısı kısırağına dödüncü kardeşimmiş gibi gösterdiği sevgiyi şimdi kıskanmadan hatırlıyor, anlıyor ve babama hak veriyorum. At Türk'ü tamamlayan bir unsur olarak içimizde hâlâ yaşıyor.

✱

Yer yer alkışlanan partililerin geçişi, 16,45 e kadar devam etti.

Akşam, şehir üzerinde sıcak çaya atılan şeker gibi damla damla erimekte... Biz tekrar yola düştük. Bayramı; binada taş taş; sokakta bina bina yaşıyan yoldayız. Her yapı bu istep şehrinde, bir vapur rüyasına dalmış. Dairelerin ışıkla çizilmiş silüeti, insandan geçilmeyen sokaklara akıyor. Şehir, insaniyle ayakta; şehir insaniyle yürüyor...

✱

Saat 21,30. Ulus Meydanında üç tarafta meşale yanan heykel... Caddeye sığmıyan kalabalık... Millete mal olmuş bayramı gelecek nesillere doğru götürmeleri seyrediyorum. Çoktan kaybettığım çocuk sevincine tekrar kavuşmuşçasına bayrak gibi çirpınan yüreğimle, kalemi kâğıdı bir yana attım, bayramı yaşıyan kalabalığa karıştım...